

У монографії також розкриваються сутність і зміст механізму взаємодії громадянського суспільства та Української держави, здійснюється характеристика його складників. Зокрема, аналізуються законодавчі механізми сприяння держави розвитку громадянського суспільства в Україні, а також форми й методи участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами, передбачені Конституцією та законами України. Обґрунтовується висновок про те, що законодавчий механізм сприяння держави розвитку громадянського суспільства є системою Конституції та законів України, міжнародних договорів України, указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, інших взаємопов'язаних між собою ідеологічно-правовими, предметно-змістовними, функціональними й іншими юридичними зв'язками нормативно-правових актів, які визначають принципи розвитку й функціонування громадянського суспільства, конституційно-правовий статус окремих інститутів громадянського суспільства, а також процедурно-процесуальні механізми взаємодії громадянського суспільства та правової держави.

Як уже зазначалося, монографія О. С. Лотюк має не лише теоретичне, а й конкретне практично-прикладне значення в частині удосконалення конституційної правотворчості. Зокрема, вчена пропонує унормувати принцип партнерства громадянського суспільства і держави шляхом доповнення ст. 15 Конституції України новою частиною наступного змісту: «Громадянське суспільство та держава в Україні є рівними партнерами у забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини, утвердженні верховенства права та демократії». До того ж, дослідниця пропонує здійснити удосконалення конституційних основ розвитку і функціонування громадянського суспільства в Україні через розробку та прийняття Закону України «Про участь громадян і інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами», що обумовлюється змістом ст.ст. 38 і 92 Основного Закону. Очевидно, що ці пропозиції є актуальні й для новоствореної Конституційної комісії, і для Верховної Ради України VIII скликання, інших суб'єктів законодавчої ініціативи та, власне, інститутів громадянського суспільства, що нині мають значний вплив на законотворчий процес.

Вважаємо, що монографічне дослідження О. С. Лотюк «Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні» приверне увагу не лише досвідчених і молодих науковців та експертів, а й державних діячів, представників інститутів громадянського суспільства, а також усіх громадян, небайдужих до проблем партнерства громадянського суспільства та держави.

В. В. КУЗНЕЦОВ, А. А. ВОЗНЮК

Віталій Володимирович Кузнецов, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

Андрій Андрійович Вознюк, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ*

З часів проголошення незалежності України відбуваються ґрунтовні зміни в кримінально-правовій політиці щодо відповідальності неповнолітніх за вчинення злочинів. Ефективна протидія злочинності неповнолітніх значною мірою залежить від якості кримінально-правових норм інституту покарання. При цьому слід пам'ятати, що покарання для неповнолітніх – це винятковий засіб захисту суспільства від вчинення ними протиправних діянь.

На даний момент ця проблематика стає все більш актуальною, оскільки українське кримінальне законодавство постійно модернізується. До того ж, докорінна зміна кількісних та якісних ознак злочинності неповнолітніх вимагає їх належного наукового аналізу і напрацювання на цій основі адекватних заходів протидії на загальнодержавному рівні.

Помітне місце в удосконаленні інституту покарання неповнолітніх належить компаративістському методу дослідження, ефективно застосування якого ми спостерігаємо в монографії Єгора Сергійовича Назимка «Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх».

© В. В. Кузнецов, А. А. Вознюк, 2015

* Рецензія на кн.: Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Єгор Сергійович Назимко, вступне слово та загальна редакція д.ю.н., проф. О. М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. – К. : КНТ, 2015. – 368 с.

Слід пригадати, що автор монографії – молодий, але вже достатньо відомий своїми працями дослідник проблем методології кримінально-правових досліджень, ювенальної пенології та кримінальної відповідальності неповнолітніх, який не зупиняється на досягнутому і ця книга є ще одним свідченням постійного творчого розвитку особистості перспективного науковця¹.

Монографія є своєрідною хрестоматією, яка представляє собою систематизований матеріал із зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх. Тому вивчення зарубіжного кримінального законодавства в дослідженні Є.С. Назимка є одним з його аспектів, що дає змогу повернутись до власних національних витоків правової системи та провести «взаємне узгодження відповідних правових систем на засадах їх спільного збагачення й розвитку»² і в кінцевому рахунку раціонально використати чи врахувати для потреб власної правової системи³.

При цьому слід пам'ятати застереження Є. Л. Стрельцова та Є. В. Фесенка, що хоча такі компаративні дослідження потрібні й корисні, але пропозиції цього спрямування мають бути зваженими, обґрунтованими; слід категорично не допускати механічного запозичення (тобто формального перенесення у наше законодавство) положень зарубіжного права, оскільки це зумовлює некоректність пропозицій⁴.

Незважаючи на наявність значної кількості розробок у сфері порівняльного права, практично залишаються недослідженими питання, що стосуються комплексної кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх за вітчизняним та зарубіжним законодавством.

Особливість роботи Є. С. Назимка полягає не просто в дослідженні інституту покарання неповнолітніх у зарубіжних країнах, а в обранні для розробки законодавства як загальновідомих, так і майже невідомих або маловідомих країн, таких як: Австралійський Союз, Ісламська Республіка Афганістан, Беліз, Кооперативна Республіка Гайана, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія, Республіка Ірландія, Канада, Республіка Кіпр, Республіка Маврикій, Федеративна Республіка Німеччина, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Польща, Російська Федерація, Республіка Сербія, Республіка Хорватія.

Такий спектр країн дозволив проаналізувати особливості кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх майже всіх правових сімей, які стали традиційними або загальноприйнятими в наукових дослідженнях такого роду (романо-германська (континентальна) правова сім'я, сім'я загального права, релігійна правова сім'я)). У монографії також розглянуто особливості покарання неповнолітніх в Японії та в Соціалістичній Республіці В'єтнам, яка представляє так звану соціалістичну правову сім'ю.

Успішне проведення цього дослідження обумовлене правильним визначенням його мети, яка, на думку Є. С. Назимка, охоплює: 1) ознайомлення з різними правовими культурами, з особливостями ставлення суспільства до неповнолітніх, які вчинили злочин; 2) збагачення національної кримінально-правової думки та віднайдення «точок дотику» ювенальних кримінально-правових доктрин України та інших держав; 3) з'ясування як спільних рис, так і особливостей кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх у законодавствах різних країн; 4) окреслення шляхів удосконалення національного законодавства України з урахуванням прогресивних тенденцій розвитку зарубіжної ювенальної пенології; 5) створення оптимальної кримінально-правової моделі пенального впливу на неповнолітніх, спираючись на досвід кримінально-правової регламентації цього інституту в зарубіжних країнах.

Імпонує позиція автора, що аналіз положень кримінально-правового законодавства зарубіжних країн щодо регламентації інституту покарання неповнолітніх слід здійснювати за такими позиціями: 1) нормативне закріплення інституту покарання неповнолітніх у кримінальному законодавстві; 2) особливості покарання різних вікових груп неповнолітніх з урахуванням кримінально-правового значення поняття «неповнолітній»; 3) система та види покарань, що застосовуються до неповнолітніх; 4) особливості призначення покарань неповнолітнім; 5) особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Заслуговує на увагу й твердження автора про те, що неповнолітні особи-правопорушники або особи, які відповідно до кримінального законодавства тієї чи іншої країни можуть бути віднесені до дітей або молодих людей, становлять особливу категорію суб'єктів кримінально-правових відносин, яка виявляється в обмеженій правоздатності неповнолітніх правопорушників, у врахуванні судово-правовою системою «незрілого» почуття відповідальності неповнолітніх осіб за вчинені ними протизаконні дії. Істотно більшість правопорушень, які вчиняються неповнолітніми особами, зазвичай карається засобами виховного та профілактичного спрямування, які повинні ефективно сприяти уникненню деінтеграції неповнолітнього правопорушника від звичного та нормального соціального середовища, активізації та розширенню варіативності громадських механізмів впливу на подальшу поведінку неповнолітнього правопорушника, створенню умов для запобігання вчиненню нових правопорушень неповнолітньою особою в майбутньому.

Автор встановив концептуально важливі позитивні та негативні сторони інституту покарання неповнолітніх у різних зарубіжних країнах, які можна використати в удосконаленні положень цього інституту в кримінальному праві України.

Приміром Закон Республіки Хорватія «Про суди у справах неповнолітніх» являє собою яскравий приклад попереджувальної цілеспрямованості ювенального кримінального законодавства. Каральні санкції, передбачені цим Законом, спрямовані на віддалення застосування тюремного ув'язнення, яке є крайнім заходом щодо осіб, які не досягли повноліття.

Розглянутий дослідником Закон Республіки Сербія «Про неповнолітніх кримінальних правопорушників та кримінальний захист неповнолітніх осіб» дає цілісне уявлення про принципи, методи та види засобів кримінально-правового впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, які вчинили те чи інше крими-

нальне правопорушення. Зміст каральних заходів або санкцій, які застосовуються у відповідь на вчинення кримінального правопорушення, віддзеркалюють специфічний характер неповнолітньої особи як суб'єкта кримінальної відповідальності та об'єкта ювенальної пенальної системи.

У Республіці Польща становлення ювенальної політики пройшло шлях від репресивної моделі кримінального законодавства, що регулює відповідальність неповнолітніх, до сучасної – превентивної та реабілітаційної, що зумовило підвищення ефективності протидії підлітковій злочинності.

Кримінальний кодекс Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія являє собою приклад норм найменш карального характеру, спрямованих на моральну мотивацію неповнолітнього правопорушника до утримання від вчинення злочинних дій у майбутньому. Каральні заходи у цій країні спрямовані на якнайширше незастосування щодо неповнолітнього злочинця заходів та покарань, які застосовуються стосовно дорослих осіб.

Закон Республіки Маврикій «Про неповнолітніх правопорушників» передбачає альтернативне судочинство, яке має на меті мінімізувати та позитивно соціалізувати карний характер системи кримінального правосуддя, застосовуючи принцип обмеження правоздатності неповнолітніх осіб.

У Російській Федерації, як зазначено в монографії, система заходів впливу на неповнолітніх схожа з тими, які існують у країнах пострадянського простору. Однак основною проблемою кримінально-правового впливу на неповнолітніх в РФ є недостатньо ефективне функціонування механізму його реалізації.

Закон Канади «Про кримінальну юстицію у справах молоді» є прикладом пріоритетності застосування некаральних попереджувальних заходів щодо молодих правопорушників, який передбачає тісний нормативний взаємозв'язок із загальними нормами покарання за вчинення кримінальних правопорушень, що застосовуються стосовно дорослих осіб.

Закон штату Новий Південний Уельс Австралійського Союзу «Про неповнолітніх правопорушників» відображає автономність інституту покарання неповнолітніх за вчинені ними злочини. Ця автономність зумовлюється не лише інституціоналізацією принципу автономності покарання неповнолітніх на законодавчому рівні, а й наявністю особливих «м'яких» засобів реагування на правопорушення вчинені неповнолітніми особами. Однак неповнолітній правопорушник несе відповідальність за вчинення тяжких злочинів відповідно до загальнокримінального законодавства. Це свідчить про наявність принципу збалансованого та поміркованого підходу у справі особливого ставлення до правопорушень, які вчиняються неповнолітніми особами або дітьми.

Законодавство про покарання неповнолітніх осіб Республіки Ірландія містить цілий комплекс заходів, які спроможні ефективно уберегти дитину від її знайомства із судово-кримінальною системою та видами покарань, які застосовуються щодо дорослих осіб. Ці заходи є такими, які передбачають досудові запобіжні дії стосовно дитини, а також судові рішення щодо здійснення соціального впливу на дитину, яка вчинила правопорушення. Законодавство Республіки Ірландія щодо покарання неповнолітніх правопорушників за вчинені ними правопорушення являє собою яскравий приклад ефекту соціально-профілактичного характеру від застосування некримінальних заходів впливу на неповнолітніх осіб та їх специфічного некримінального примусу.

Закон Республіки Кіпр «Про неповнолітніх правопорушників» є джерелом кримінального права щодо регламентації покарання неповнолітніх осіб, який відображає загальну тенденцію до більшої гуманізації, соціалізації та декриміналізації заходів реагування на правопорушення, які вчиняються неповнолітніми особами. Механізми визначення сторін судового провадження, яке стосується неповнолітнього правопорушника, самі заходи, які призначаються, свідчать про специфічний характер подібних джерел кримінального права.

Система покарання неповнолітніх осіб за Законом Белізу «Про неповнолітніх правопорушників» зберігає міжнормативний зв'язок із законодавчою базою, яка регулює питання покарання за вчинення тяжких злочинів на загальній основі.

Закон Кооперативної Республіки Гайана «Про неповнолітніх правопорушників» зосереджений на застосуванні некримінальних заходів покарання щодо неповнолітніх осіб. Застосування навіть таких заходів, як утримання під вартою, здійснюється поза рамками пенітенціарної системи, призначеної для дорослих правопорушників.

Метою Закону Ісламської Республіки Афганістан «Про неповнолітніх правопорушників» є мінімізація дії (мінімальний термін дії, скорочення, призупинення, скасування) каральних санкцій у класичному їх розумінні, якщо мова йде про ті чи інші примусові заходи щодо неповнолітньої особи або дитини, яка вчинила правопорушення, а з іншого – запровадження альтернативних, соціально спрямованих заходів, які сприятимуть завчасній освітній та виховній профілактиці майбутньої поведінки неповнолітнього правопорушника.

Законодавство про покарання неповнолітніх правопорушників Ісламської Республіки Пакистан являє собою приклад переважної підпорядкованості норм та принципів покарання неповнолітніх правопорушників нормам загальнокримінального законодавства. Окремі джерела права (закони) спрямовані на те, щоб не допускати застосування до неповнолітніх правопорушників найбільш жорстоких, так званих незворотних видів покарання, таких, як смертна кара. Загалом же неповнолітні правопорушники Ісламської республіки Пакистан притягуються до кримінальної відповідальності відповідно до норм та принципів покарання дорослих правопорушників. Неповнолітні правопорушники в Ісламській Республіці Пакистан користуються тими ж самими правами на різні види скасування, зміни або скорочення відбування призначеного їм судом покарання, зокрема випробувальний термін (пробація) та умовне виправдання.

Закон Японії «Про неповнолітніх осіб» є не лише одним із найдавніших джерел кримінального права про покарання неповнолітніх осіб, а й законом, який передбачає дуалістичну (подвійну) систему положень щодо вирішення справ, які стосуються неповнолітніх осіб. Цей Закон спрямований як на використання заходів соціального захисту неповнолітніх осіб, якщо вони вдалися до вчинення того чи іншого виду правопорушення, так і на вживання заходів кримінального покарання, які застосовуються щодо дорослих осіб.

Законодавство Соціалістичної Республіки В'єтнам про покарання неповнолітніх осіб за вчинення правопорушень є проявом загалом усталеної світової законодавчо-юридичної практики із кодифікації положень про покарання неповнолітніх осіб в окремих джерелах кримінального права. Положення цього законодавства відображають «докримінальний» запобіжний характер каральних норм і санкцій, які застосовуються щодо неповнолітніх правопорушників.

Поряд з низкою позитивних надбань монографічного дослідження варто відмітити й дискусійні, суперечливі чи недостатньо обґрунтовані його моменти.

1. У висновках до монографії автор стверджує, що використання компаративістського методу під час дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві передбачає: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудову моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробацію результатів дослідження і вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів. Фактично вчений виокремив етапи компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх, які дозволяють найбільш повно та об'єктивно дослідити його положення, сформулювати відповідні висновки та забезпечити їх ефективне впровадження. Водночас під час дослідження законодавства кожної окремо взятої країни дослідник не повною мірою дотримується цих етапів.

2. Висновки та пропозиції за результатами монографічного дослідження варто було посилити, поглибити, систематизувати та конкретизувати. Наприклад, висновок автора про те, що «специфіка кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх у проаналізованому нами законодавстві зарубіжних країн дає підстави визначити неповнолітніх як таку категорію осіб, що потребує найбільш гуманного та виваженого підходу до застосування заходів кримінального-правового впливу щодо них» є занадто простим без належної деталізації. Водночас, оскільки це дослідження є проміжним на шляху до наукового ступеня доктора юридичних наук, переконані в тому, що остаточне дослідження проблем інституту покарання неповнолітніх буде потужним комплексом висновків та пропозицій, у яких задекларована проблема знайде своє оптимально ефективне вирішення.

3. На сторінці 59 роботи автор торкається проблеми співвідношення понять «міжнародний досвід», «зарубіжний досвід», «іноземний досвід», однак не встановлює критеріїв їх розмежування.

Висловлені зауваження стосуються здебільшого окремих положень роботи. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку монографічного дослідження Є. С. Назимка.

Автором цієї праці на якісно новому рівні здійснено репрезентацію наукового матеріалу, який викладено зрозуміло, доступно, з урахуванням як плюралізму доктринальних думок і поглядів, положень кримінального законодавства окремих зарубіжних країн, так і матеріалів судової практики.

Загалом робота Є. С. Назимка є насправді вдалою розробкою зарубіжного досвіду інституту покарання неповнолітніх. Вона становить інтерес для студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, а також для тих, хто цікавиться питаннями розвитку ювенальної пенології.

Сподіваємося, що наукові висновки та пропозиції Є. С. Назимка, зроблені в монографії «Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх», сприятимуть якісному вирішенню низки сучасних проблем, пов'язаних із покаранням неповнолітніх.

¹ Назимко Єгор Сергійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Донецького юридичного інституту МВС України, член Кримінологічної асоціації України та Донецького місцевого осередку Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права». Стипендіат Кабінету Міністрів України (2007 р.), нагороджений Грамотою Національної академії наук України (2010 р.). Автор (співавтор) понад 150 наукових та навчальних праць з кримінального права.

² Шемшученко Ю. С. Гармонізація законодавства України з міжнародним Європейським правом / Ю. С. Шемшученко // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнар. наук. конф., 17–20 жовт. 2000 р. / НАН України ; Ін-т держави. і права ім. В. М. Корецького. – К. : ІДІП НАНУ, 2000. – С. 9.

³ Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ / Жалинский А. Э. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – С. 82.

⁴ Фесенко С. Сучасні завдання кримінально-правової науки / С. Фесенко // Право України. – 2010. – № 9. – С. 69; Стрельцов Є. Л. Проблеми реформування кримінального права / Є. Л. Стрельцов // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р. / упоряд. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 485.